

Türk Düşüncesinde Osmanlılık Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri

Received/Geliş: 20.12.2017
Accepted/Kabul: 08.02.2018

Fuat UÇAR*

Öz

Osmanlı İmparatorluğu, yönetimi altında yaşayan çeşitli etnik grupları Osmanlı Millet Sistemi adı verilen bir yapı içerisinde örgütlemiştir. Bu yapı içerisinde toplumunun bir bölümünü oluşturan gayrimüslim tebaa barış ve güvenlik içinde yaşamış fakat Müslüman topluluk içine serbestçe karışması sınırlı düzeyde olmuştur. 1789 Fransız İhtilali'nden sonra ortaya çıkan milliyetçilik düşüncesinin etkisiyle Balkanlar'daki Hıristiyan halklar giderek milliyetlerinin bilincine varmışlar ve Osmanlı'nın temsil ettiği merkezi otoriteye karşı ayaklanmaya başlamışlardır. Bu olaylar karşısında devletin birliğini muhafaza edebilmek ve yeni şartlara uyum sağlayabilmesi için Batının da etkisiyle 3 Kasım 1839 günü Mustafa Reşit Paşa tarafından okunan Hatt-ı Hümayun ile Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. Tanzimat ile birlikte cins ve mezhep ayrılığının ortadan kaldırılması ve hukuksal eşitliğin sağlanması amaçlanmıştır. Daha sonra 28 Şubat 1856'da Islahat Fermanı ile gayrimüslim tebaaya yeni haklar verilmiş ve bütün siyasal ve sosyal düzenlemeler 1876 Kanun-ı Esasi ile hukuksal bir nitelik kazanmıştır. Bütün bu uygulamalardaki esas amaç Müslim ve gayrimüslim tebaanın Osmanlılık üst kimliği ile ortak bir vatandaşlık etrafında birlikteliğinin sağlanması olmuştur. Bu gelişmelere bağlı olarak Osmanlılık fikri aydınlar ve yöneticiler nezdinde imparatorluğun birliğini sağlamak amacıyla bir çözüm olarak gündeme gelmiştir. Bu açıdan Osmanlılık, ortak kimlik, vatandaşlık vb. kavramlar şeklinde Türk siyasal hayatına yeni açılımlar getiren ve gündeme gelen bir fikir olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Islahat Fermanı, Kimlik, Osmanlılık, Tanzimat Fermanı, Vatandaşlık

*Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, fuat.turkuaz@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2036-6689

Emerging of Ottomanism in Turkish Thought and Its Effects on Turkish Political Life

Abstract

Ottoman Empire reorganized various ethnic groups under its This can be replacewith 'reign' as the system of Ottoman Nation. In this system, non-Muslim citizens lived in peace but their relationships with Muslim community were limited. With the effect of Nationalism Thought which appeared The French Revolution French Revolution in 1789, Christians in the Balkans Did you mean being aware or getting concious? their nationalities and started to rebel against central authority of Ottomans. Under these circumstances, to Maintain can be a betteroption the unity of the Empire and to readjust, The Rescript of Gulhane which was read by Mustafa Reşit Pasha was announced on 3rd November 1839 with the impact of Western. It was aimed to abolish gender and religion divergency and to equalize in law with The Rescript of Gulhane. After that, by Royal Edict of Reform on 28th February 1856, new rights were given to non-Muslim citizens and all the political and social regulations gained legal status with The Ottoman Basic Law in 1876. The essential objectives of these regulations were for the Muslim and non-Muslim citizens' having secure uniformity with the upper identity "Ottomanism". In parallel with these developments, Ottomanism Thought in the eye of intelligentsia and Ottoman executives came to the fore as a solution to ensure the unity of Empire. In this respect, Ottomanism was an idea bringing new initiatives such as common identity, citizenship etc. to Turkish political life.

Key words: Royal Edict of Reform, Identity, Ottomanism, The Rescript of Gulhane, Citizenship

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu Askerî alandaki üstünlüğünü 17. yüzyıldan itibaren kaybetmeye başlamasını daha sonra bilim ve teknoloji alanındaki gerileme izlemiştir. Bu gerilemelerin Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal ve toplumsal yapısını da etkilemesi kaçınılmaz olmuş ve sonucunda devlet, Batı karşısında varlığını devam ettirebilmekte zorlanmaya başlamıştır. Bu durum karşısında devleti içinde bulunduğu durumdan kurtarmak konusunda yönetici (askerî) kesim ile aydınlar çeşitli arayışlar içerisine girmişlerdir. Bu dönemde Türk toplum ve siyaset hayatında gerçek bir geçiş dönemini oluşturan ve Batılı bir devlet ve toplum olma yolundaki değişimlerin başlangıcı niteliğindeki 3 Kasım 1839 tarihli Tanzimat Fermanı¹ ya da Gülhane Hatt-ı Hümayun'u, 28 Şubat 1856'da Islâhat Fermanı ve 1876'da I. Meşrutiyet'in ilânı ile Osmanlı, Batı devletleri modelinde anayasal bir metne sahip olmuştur. Bu dönemde siyasal ve toplumsal yapının bütünlüğünü muhafaza endişesi Avrupa'nın rol model olarak ön plâna çıkmasında etkili olmuştur. Bu durum Osmanlı aydınlarını hararetli bir çözüm arayışına itmiş ve bunun neticesinde de birçok fikir akımı ortaya çıkmıştır. Bir kısım aydın geçmişe dönüşün bir kurtuluş olacağını savunurken bazı aydınlar ise Batı ile bütünleşmenin daha da artırılması yoluyla Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu olumsuz şartlardan kurtulacağını savunmuşlardır. 1908'de II. Meşrutiyet'in yeniden ilân edilmesiyle Osmanlı aydın kuşağı, Batı'nın telkini ve etkisiyle devletin ve toplumun içerisinde bulunduğu mevcut yapı ile ilgili bazı değişiklikler öngörmüşlerdir.

II. Meşrutiyet Dönemi, başta siyasal hayat olmak üzere sosyal hayat, demokratikleşme, sivil toplum, örgütlenme, işçi eylemleri ve kadın hakları gibi çeşitli özgürlük hareketleri, kültürel, ekonomik vb. gelişmeler açısından önemli bir dönem olmuştur. Bu dönemde imparatorluğun bir yenileşme ve ulusal bir uzlaşma içinde olduğuna inanılmış, basın özgürlüğünün de canlanması ve modern işlere yeniden başlanması ile uluslararası kamuoyu

¹ 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleştirilen birtakım yenilikler anlamına gelen Tanzimat kelimesi Arapça tanzim kelimesinin çoğuludur. Tanzimat, 3 Kasım 1839'da Gülhane Bahçesi'nde halkın ve yabancı devlet temsilcilerinin huzurunda okunan bir ferman ile başlar. Bazılarına göre 1876'da I. Meşrutiyet'in ilanı, bazılarına göre ise 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile son bulsa da etkileri günümüze kadar sürüp gelmiştir. Bu nedenle yapılması gereken iyi bir iş olduğu düşüncesiyle *Tanzimat-ı Hayriye* de denilmiştir. Geniş bilgi için bkz (Karlığa, 1995, s. 28, 30).

Jön Türkler'in eylemlerini selamlamışlardır.² Bu açıdan 1908 Jön Tür Devrimi ile Osmanlılık tekrar tesis edilmeye çalışılırken, bütün dinî ve etnik cemaatler de ortaya çıkan zafer sarhoşluğu ile yeni bir çağı selamlıyorlardı (Grigoriadis, 2014, s. 90). Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde köklü değişim ve dönüşümlerin yaşanmasında da etkili olan II. Meşrutiyet Dönemi, *hürriyet* ortamının da tesiriyle, devletin yıkılışını engellemeye yönelik çözüm arayışlarının zirveye ulaştığı bir dönem olmuştur. Ayrıca bu dönemde basın-yayın üzerindeki denetim ve sansürün ortadan kalkması, Osmanlı entelektüel hayatına da ivme kazandırmıştır. Peyami Safa *Türk İnkılâbına Bakışlar* adlı eserinde, II. Meşrutiyet'in ilânı ile ortaya çıkan bu ortamı; "*İnkılâptan evvelki fikir cereyanlarının galerisine bir göz atmak. Meşrutiyetten sonraki dolgunluğu, taşkınlığı, zenginliği ve coşkunluğuyla bu çok canlı fikir ve iddia panayırısıdır.*" (Safa, 1999, s. 11) şeklinde ifade etmiştir. II. Meşrutiyet Dönemi'nde yukarıda ifade edilen bu değişme ve gelişmelerin yanında çeşitli fikrî akımlar da gelişme imkânı bulmuştur. Bu bakımdan İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC)'nin ülke yönetiminde etkin olduğu II. Meşrutiyet Dönemi, her bakımdan kendisinden sonraki dönemlerin siyasal yaşamlarını da derinden etkilemiştir. Yine II. Meşrutiyet Döneminde ortaya çıkan tecrübeler ve kazanılan yeni siyasal ve fikrî gelenekler, daha sonra Cumhuriyet döneminde yapılan inkılâplara da ışık tutmuştur. Bu yönüyle II. Meşrutiyet Dönemi Tarık Zafer Tunaya tarafından yapılan yerinde bir tespitle, Türkiye Cumhuriyeti'nin *siyasi laboratuvarı* olarak nitelendirilmiştir (Tunaya, 2004, s. 66).

Osmanlı İmparatorluğu, 18. ve 19. yüzyılların siyasal ve sosyal gelişmelerine bağlı olarak özellikle de 19. yüzyılın sonunda güçlü bir şekilde zayıflamaya başlamıştır. İmparatorluk çağ dışı kalmış yapısı, yönetim biçimi ve anlayışıyla sınırları içerisindeki tüm halkı *Osmanlı milleti* olarak bir arada tutabilse bile çökmeye mahkûm olmuştur. Bu nedenle Osmanlılık, dünyada ulusçuluk akımının egemen olduğu ve toplulukları harekete geçirdiği bir çağda ulusları yok etmeye yönelik tavrından dolayı mantıklı bir düşünce

² Lisa Romeo, "Jeunes-Turcs Et Révolution De 1908 Dans L'empire Ottoman", <https://www.lescledumoyenorient.com/Jeunes-Turcs-et-revolution-de-1908.html> (Erişim Tarihi: 10.02.2018)

olmadığı, hiçbir dayanağı ve tutarlı yanının bulunmadığı çağ dışı bir düşünce olarak kabul edilmiştir (Kili, 2000, s. 114-115). Bu şekilde sadece bir hanedan kimliği olarak korunmaya çalışılan *Osmanlı Kimliği* Tanzimat ricali tarafından çok etnikli yapıları yapıştıracak bir sosyo-politik bağ olarak da yaşatılmaya çalışılmıştır (Uyanık, 2003, s. 72). Devlet ve memleket sevgisinden mülhem Osmanlılık düşüncesinde bu duygular zamanla yerini *vatan* duygusuna bırakmıştır. Böylece ortak siyasal coğrafyanın, yani toprağın kutsanması ve vatanseverliğin teşvik edilmesi Osmanlılık açısından önemsenmiştir (Alkan, 2011, s. 386). Osmanlılık fikrinin savunucuları, imparatorluğu oluşturan çeşitli halkların kaynaşmasının, zamanla aynı vatani paylaşan bir *Osmanlı milleti* yaratabileceğini düşünmüşlerdir. Namık Kemal bütün yazılarında özellikle de *Vatan Yahut Silistre* oyununda *Osmanlı vatanını* kutsallaştırmıştır.³

Osmanlılık geçmiş dönemde başarılı ol(a)mamış ama geçen bir asırdan fazla süreye rağmen belli dönemlerde tartışılmaya da devam edilmiştir. Bu açıdan Türk siyasal hayatında çeşitli siyasal ve toplumsal gelişmelere bağlı olarak *alt-kimlik*, *üst-kimlik*, *vatandaşlık* vb. kavramlar çerçevesinde alternatif bir çözüm olarak tartışılması, bu fikrin yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur. Bu çalışmada Osmanlılık fikrinin ortaya çıkması, gelişmesi ve Türk siyasal hayatına etkileri tarihsel ve siyasal bir perspektiften ele alınmıştır.

Üç Tarz-ı Siyaset Yönünden Osmanlılık Fikri

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden süreç içerisinde siyasal, sosyal, ekonomik yönlerin yanında fikri olarak da II. Meşrutiyet Dönemi önemli bir süreci oluşturmaktadır. Bu dönemin fikrî ve siyasî akımları içerisinde *Üç Tarz-ı Siyaset* olarak bilinen *Osmanlılık*, *İslâmcılık* ve *Türkçülük* fikirleri ana akımlar olarak ön plâna çıkmış ve bu fikirlerin savunucuları, karşıtlarıyla sert bir münakaşaya girmişlerdir. Yine bu dönemde *Üç Tarz-ı Siyaset*'in dışında, *Batıcılık* (*Garpcılık*), Prens Sabahattin'in temsilcisi olduğu *Teşebbüs-i Şahsî ve Âdem-*

³ Ercüment Kuran, Fransız İhtilali'nin ilham verdiği vatan kavramının, modern anlamda Türkiye'de ilk defa *Tableau des Nouveaux Réglements de l'Empire Ottoman* isimli Fransızca kitapta kullanıldığını ifade etmiştir. Bkz (Kuran, 1997, s. 62-63).

*i Merkeziyetçilik (Meslek-i İçtima-i)*⁴ ve *Sosyalistlik (İştirakiyun)* gibi fikirler de hatırı sayılır bir ilgi görmüşlerdir. Her ne kadar bu düşünce akımları birbirleri ile sert bir fikri münakaşa etmiş olsalar da birbirlerinden bütünü ile kopuk da ol(a)mamışlardır. Ayrıldıkları noktalar olduğu kadar birleştikleri noktalar da mevcuttur (Gündoğdu, 2009, s. 107-108).

Türk düşünce tarihinde *Türkçülüğün Manifestosu* olarak da bilinen *Üç Tarz-ı Siyaset* Kazan'lı bir Türk olan Yusuf Akçura tarafından 13 Mart 1904'te Rusya'nın Zoya Köyü'nde yazılmıştır.⁵ Akçura'nın 1904'te Kazan'da yazdığı bu risâle Mısır'da II. Abdülhamid'e karşı mücadele eden Ali Kemal'in sahibi olduğu ve temelde bir Osmanlılık politikası güden *Türk* gazetesinin 24 (14 Nisan 1904), 26 (28 Nisan 1904) ve 17 (5 Mayıs 1904) numaralı sayılarının 24-34'üncü sayfalarında imzasız olarak yayımlanmıştır. Ayrıca 1907'de Kahire'de ve 1912'de İstanbul'da olmak üzere iki kez basılmıştır.⁶ Günümüzde de büyük oranda tez olma iddiasını koruyan ve 21. yüzyılda Türkiye'nin siyasal ve fikir hayatında önemli bir yer edinen *Üç Tarz-ı Siyaset*, yazıldığı dönemde Osmanlı aydınlarının ağır eleştirilerine maruz kalmasına karşın, II. Meşrutiyet Dönemi'nden itibaren aydınların siyasal ve sosyal hayata olan etkileri bakımından harekete geçirici önemli bir rol oynamıştır. Bu açıdan *Üç Tarz-ı Siyaset*, Osmanlılık, İslâmcılık, Türkçülük fikirlerinin analizi ile hem II. Meşrutiyet Dönemi'nde hem de sonraki dönemlerde Türk siyasal hayatına etkileri bakımından en önemli fikirler olmuşlardır.

Üç Tarz-ı Siyaset'in sacayağından birini oluşturan Osmanlılık fikri konusunda Akçura, *Osmanlı milleti* oluşturma Osmanlı için yararlı olacağı düşüncesinde olmasına rağmen böyle bir eylemi de imkânsız görmektedir. Bu şekilde imparatorluk halklarının örgütlenip bir millet haline

⁴ Prens Sabahaddin'in kariyerinde büyük bir yer tutan *Âdem-i Merkeziyetçilik* fikri onun Osmanlılık anlayışının temeli olup, bu fikir aynı zamanda onun İTC ile olan mücadelesinin de ana temasıdır (Durukan, 2011, s. 153).

⁵ Yusuf Akçura, Türkçülük fikrinin tarihini anlattığı *Türk Yılı 1928* adlı eserinde bu konuda kendisi ile ilgili olarak; "Akçuraoğlu Yusuf, Paris'te tahsilini bitirdikten sonra Devlet-i Osmaniye hudutları kendisine kapalı bulunduğundan, Rusya'ya, akrabasının yanına gitti ve Akçura ailesinin menşe-i asilileri olan Zeviyebaşı köyünde amcası Yusufbay'ın nezdinde bir müddet kaldı. İşte bu köyde iken, Kahire'de çıkan *Türk* gazetesine 'Üç Tarz-ı Siyaset' unvanlı makalesini yazıp gönderdi." şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. Bkz. (Akçuraoğlu, 2009, s. 422).

⁶ Hem Rusya'nın siyasi şartları makalenin yayımlanmasına imkân vermediği hem de Payitaht İstanbul'da açık konuşma imkânı olmadığı için buradan uzak, otonom özelliğinden dolayı serbestliğin payitahta göre daha fazla olduğu Kahire'de yayımlanan *Türk* gazetesinde çıkmıştır (*Üç Tarz-ı Siyaset ve Tartışmalar*, 2015, s. 8, 43, 45).

getirilmesinde, devletin kurucusu ve yöneticisi olan Türkler eriyip gidecek, egemenlik Arap çoğunluğa geçecektir (Karal, 2005, s. 16). *Osmanlı milleti* yaratma çabalarının gayrimüslim tebaanın sürekli bilinçlenmesini ve onları *Osmanlılık* içine alan bir mekanizmanın kurulmasını engellediği için “*Osmanlı milleti meydana getirmekle uğraşmak, beyhude bir yorgunluktur (...)* *Osmanlı Devleti için faydalara sahipse de, gayr-i kabil-i tatbiktir*” (Akçura, 2005, s. 37-38-48-54). Bu şekilde Akçura’nın Osmanlılık fikrine ve bu yöndeki politikalara eleştirisi çağdaşı olan diğer aydınlara göre daha sağduyulu olmuştur. Bu amaçla *Osmanlılık* ile Müslim ve gayrimüslim ahaliyi, aralarındaki din ve soy ihtilaflarına rağmen yekdiğerine karıştırmak, aynı siyasî haklara ve müsavata (eşitliğe) tabi tutmak, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’de olduğu gibi *Amerikan milleti*’ne benzer bir şekilde ortak vatanda birleşmiş yeni bir millet yani *Osmanlı milleti* meydana getirmenin zor ameliyatın bir neticesidir (Akçura, 2005, s. 35-36). Bu yöndeki metaforik (métaphore) ifadeler Akçura’nın eleştirilerini daha belirgin hale getirmiştir.

23 Temmuz 1908 yılında hürriyetin yeniden ilanı ile başlayan II. Meşrutiyet Dönemi’nin özgürlük ortamında hız kazanan çeşitli fikirler, özellikle de *Üç Tarz-ı Siyaset* siyasal, toplumsal ve kültürel olarak etkilerini günümüzde de devam ettirmektedir. Bu açıdan Osmanlılık fikri hem Osmanlı İmparatorluğu’nda devletin yıkılmasını önlemek ve toplumun da birlikteliğini muhafaza ed(ebil)mek amacıyla hem de *Üç Tarz-ı Siyaset*’i oluşturan ilk fikir olması açısından önemli olmuştur. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB)’nin yıkılması ile dünyanın eski çift kutuplu yapısı yerine ortaya çıkan çok kutuplu yapıya dayalı yeni bir dış politika, *Üç Tarz-ı Siyaset*’i yeniden Türkiye’nin siyasal ve toplumsal gündemine getirmiştir. Dolayısıyla Türk ve İslâm coğrafyasında ya da Osmanlı’nın hüküm sürdüğü çeşitli coğrafyalarda küresel boyutta meydana gelen gelişmeler, İslamcılık ve Türkçülük fikirlerini olduğu gibi Osmanlılık fikrini de *Yeni Osmanlılık* ya da *Neo Osmanlılık* şeklinde yeni bir kavram olarak gündeme getirmiştir.

Yeni Bir Millet Tasavvuru ve Kimlik İnşası Olarak Osmanlılık

*“Ben tebaamın Müslümanını camide, Hristiyanını kilisede,
Musevîsini havrada fark ederim.
Aralarında fark yoktur. Cümlesi hakkında muhabbet
ve adaletim kavidir ve hepsi hakikî evlâdımdır.”*
(Sultan II. Mahmud)

Osmanlı İmparatorluğu dâhilinde yaşayan farklı dinsel ve etnik grupları tek bir *Osmanlı milleti* olarak kabul eden ve bu unsurları ortak imparatorluk ideali çerçevesinde birleştirme yaklaşımına Osmanlılık denilmektedir. Devleti yönetenler ve aydın kesim, başta 1789 Fransız İhtilali olmak üzere küresel düzeyde meydana gelen siyasal ve sosyal bir takım gelişmeler karşısında imparatorluğun bu kozmopolit yapısının devamını sağlayabilmek için çeşitli arayışlara başlamışlardır. Erol Güngör, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve toplumun içinde bulunduğu bu durum karşısında aydınların tutumunu; *“Tanzimatçı Osmanlı yazarlarında imparatorluğun ayakta kalması ve yükselmesinin başlıca amili olarak Avrupa ilim ve fenni görülüyor, bu esaslara göre memleketin gelişebilmesi için de siyasi reform ön planda tutuluyordu. Onlar için İttihad-ı İslam'dan önce İttihad-ı Anasır veya 'imtizac-ı akvam' davası vardı”*. (Güngör, 1991, s. 161) şeklinde ifade etmiştir.

Osmanlılık⁷ fikrinin en önemli isimlerinden olan Namık Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan karışımın devam etmesini ve her grubun ayrı bir devleti olamayacağını ve hepsinin Osmanlı'ya bağlanması fikrine⁸ dayanan Osmanlılık idealini ortaya atmıştır (Mardin, 2011, s. 94). Böylece Namık Kemal'in *her grup* şeklinde imparatorlukta bütün tebaaya yönelik kapsayıcı nitelikteki fikirleri İlber Ortaylı tarafından; *“Namık Kemal'in 'Osmanlısı' doğrusu imparatorluğun gayrimüslim milletleri biraz dışlayan Müslüman bir Osmanlılıktır”* (Ortaylı, 2010, s. 77) şeklinde

⁷ Şerif Mardin (2005, s. 265)'e göre Osmanlılık ideolojisi, Osmanlıların kuvvetlerini birleştirmeleri gerektiği fikri, istenilen sonucu elde etmek için kullanılan yöntemler şeklinde ve müdahaleciliğin reddi şeklinde olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır.

⁸ Devletin faydacı (pragmatik) bir çerçevede ve entelektüel düzlemde ele aldığı Osmanlılık düşüncesini çağrıştıran ilk siyasal önerinin Rhigas Velestinlis adlı bir gayri müslimden geldiğini belirten S. Akşin Somel (2011, s. 92)'e göre, Velestinlisin, Osmanlı'yı ortadan kaldırarak yerine Rum kültürünün ve elitinin ağırlıklı olacağı bir cumhuriyet tasarlamıştır.

değerlendirilmiştir. Niyazi Berkes de Tanzimat'a karşı uyanan *biz* anlayışının içinde Osmanlılık düşüncesinin de bulunduğunu belirterek, Namık Kemal'in, Tanzimat ürünü olan Osmanlı birliği kavramını alarak ondan bir çeşit Osmanlılık milliyetçiliği geliştirmeye çalıştığını ifade etmiştir (Berkes, 2016, s. 186). Daha genel bir çerçevede Osmanlılık fikri Somel (2011, s. 88-89) tarafından; "*Osmanlılık bir anlamda toplumu statü kompartimanlarına bölen premodern siyasal anlayış yerine, Fransız İhtilali sonrasında Avrupa'da yaygınlaşmaya başlayan vatandaşlık ve hukuksal eşitlik esaslarına dayalı modern siyasal anlayışın imparatorluğa tedricen girmesi anlamına gelmektedir.*" şeklinde ifade edilmiştir.

Önceki yüzyıllarda Osmanlı tebaası için *Osmanlılık* meçhul bir kavram iken *Osmanlılık* denilen kimlik son yüzyıla ait bir toplumsal kurum olmuştur (Ortaylı, 2010, s. 77). Bir siyaset olarak Osmanlılık yaklaşımının devlet katında yerleşmesinin kökleri 19. yüzyıl öncesine kadar götürülebilmektedir (Somel, 2011, s. 92). Kökeninde III. Selim ile II. Mahmud döneminde, devletin yeni tip modern bir devlet haline gelmesi ve yeni bir merkezîyetçi anlayışın getirilmesi olan *Osmanlılık kimliği* değişimlere ve yeni bir takım gelişmelere neden olmaya başlamıştır (Öğün, 2000, s. 225; Uyanık, 2003, s. 107). Tanzimat ricalinden özellikle de Ali ve Fuat Paşaların sahiplendikleri Osmanlılık düşüncesi, ilk defa II. Mahmud zamanında bir *Osmanlı milleti* oluşturma düşüncesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Buna göre II. Mahmud döneminde, devletin yeniden yapılandırılmasına dönük olarak girilen kurumsallaşması özellikle de bürokrasinin yeniden merkezileşmeye başlaması ile Osmanlı İmparatorluğu'nda yönetenler ile yönetilenler arasındaki ortak özelliğin *Osmanlılık* kavramı ya da bağı oluşturulması amaçlanmıştır (Kili, 1983, s. 70; Duymaz, 2004, s. 73; Atabay, 2005, s. 42). Çünkü devrin devlet ricaline göre, her türlü etnik ve dinî mensubiyetin geri plana atıldığı bir *Osmanlılık* kimliği bütün unsurların üzerinde siyasî bir bağlılık tesis edecek ve bu siyasî bağlılık Sultan II Mahmud'un temel hedefi olan *merkezîyetçi* modern bir devletin ortaya çıkmasını sağlayacaktı.

II. Mahmud'un *merkezîyetçilik* politikasının yeni bir *Osmanlı milleti* oluşturmaya yönelik özelliği Masami Arai (2011, s. 195) tarafından; "*1908 Devrimi'nden önce Türk milliyetçiliğini reddeden Osmanlı milliyetçiliğinin çoğu asimilasyon siyasetinden pek uzaklaşamayacaklardı, çünkü 'Osmanlı*

milleti' fikrini devralmışlardı. Asimilasyon sorunu, söylemeye gerek yok, merkezîyetçilik sorunuyla yakından ilişkilidir." şeklinde değerlendirilmiştir. Özellikle Osmanlılık fikrinin ilk yazılı belgesi ve Osmanlı modernitesinin de *Magna Carta'sı* niteliğinde olan Tanzimat Fermanı ya da Gülhane Hatt-ı Hümayunu öncesinde II. Mahmud döneminde açıkça gündeme gelen Osmanlılık, asıl olarak Tanzimat döneminde *Genç Osmanlılar* ya da Yeni Osmanlılar (Jön Türkler) tarafından sistematize edilmiştir.

3 Kasım 1839'da ilân edilen Tanzimat Fermanı'nın da temel düstûru olan Osmanlılık düşüncesi Yeni Osmanlılar tarafından, 1789 Fransız Devrimi sonrasında ulusçuluk düşüncesinden etkilenen Balkanlar'daki Osmanlı tebaasını bir arada tutmak, ayrılmalarını engellemek ve bu sayede devletin toprak kayıplarının önüne geçmek için ortaya atılan bir düşünce olmuştur. Tanzimat Fermanı'ndaki gayrimüslim tebaaya yönelik öngörülerini J. Phillips Cohen; *"İmparatorluk politikalarında sözü geçen Osmanlı ıslahatçısı ve bürokrat Mustafa Reşid Paşa tarafından hazırlanan ferman, hangi dine mensup olduklarını gözetmeksizin, Osmanlı yurttaşlarının yaşamını, onurunu ve mülkünü güvence altına alıyordu. Ayrıca devletin yurttaşlarının 'devlet ve millete' bağlılığını teminat altına alıp, ana yurtlarına karşı gittikçe daha fazla hissettikleri 'hamiyet' ve 'yakınlık' duygularını güçlendirme konusundaki endişelerinin işareti olan yeni bir yurtseverlik ve emperyal vatandaşlık dili yarattı.*" diye değerlendirmiştir (Cohen, 2017, s. 32-33).

Aynı konuyla ilgili diğer bir ifadesinde de Cohen, Osmanlı otoritelerinin imparatorluğun politik yapısını gayrimüslimleri de kapsayacak şekilde tasarladıklarını belirtir. Söz konusu bu durumu; *"Sonuçta ortaya çıkan ferman, Osmanlı vatandaşlarının 'vatanperverliğin içten bağları ile birleştiğini' ve sultanın gözünde eşit olduklarını ilan etmekle kalmadı, aynı zamanda eşitliğin nasıl ölçülüp düzenleneceği ile ilgili pratik çözümler sundu"* şeklinde ifade eder (Cohen, 2017, s. 34). Osmanlılık daha sonra 28 Şubat 1856 yılında, Tanzimat Fermanı'nda gayrimüslim tebaaya yeterince haklar verilmediğini ve Müslümanlarla eşit muameleye tabi tutulmadıklarını, bu sebeple yeni bir ferman çıkarılarak onlara yeni haklar verilmesi için Paris

ve Londra’da hazırlanan⁹ ve Sultan Abdülmecid tarafından kabul edilen ve Müslüman ahali arasında bundan böyle artık *gâvura gâvur denmemeye* başlanması şeklinde algılanan ve Osmanlı toplumu için daha radikal nitelikli bir değişikliği ifade eden Islâhat Fermanı’yla¹⁰ da yürürlüğe konulmak istenmiştir. Bu şekilde din ve ırk farklılığının üstünden ortak bir vatandaşlık kavramı geliştirilerek imparatorluğun çöküşü engellenmek istenmiş ve gayrimüslimler de siyasal ve toplumsal olarak ilk kez Müslüman tebaa ile eşit bir vatandaş statüsüne gelmiş oldu.

Bu şekilde Tanzimat Fermanı ile hâkim görüş haline gelen Osmanlıcılık, 1856 Islâhat Fermanı sonrasında, özellikle 1860’ların ikinci yarısında, yeni Osmanlı muhalefetine başlamasıyla birlikte kıyasıya eleştirilmeye başlanmıştır (Çetinsaya, 2011: 265). Tanzimat döneminin sonlarına doğru Yeni Osmanlılar olarak nitelendirilen aydınlar, kendilerine Fransız Devrimi’nin sonucunda ortaya çıkan Meşrutiyet ve Cumhuriyet gibi gelişmelerin Osmanlı’da da gerçekleşmesini sağlamaya dönük önemli misyon atfetmişlerdir. Bu nedenle 1789 Fransız İhtilâli’nin 100. yılına denk gelen 1889 yılında *İttihad-i Osmanî* adında bir cemiyet kurarak, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde çeşitli milliyetlere mensup halkların isyanlarını durdurmak ve ülkenin bütünlüğünü korumak için bütün tebaayı ırk, din ve dil farkı gözetmeksizin herkesin aynı hak ve yetkilere sahip olmasını amaçlamışlardır. Gerçekte imparatorluğun içinde bulunduğu somut koşullar da zaten reformcu bürokratları bu doğrultuda yeni islahatlar yapmaya adeta mecbur etmişti. 1839-1876 yılları arasında kapsayan ve Tanzimat dönemi olarak bilinen bu dönem imparatorluğun gayrimüslim vatandaşlarına yasal özgürlükler tanıdığı devlet reformları sürecini oluşturmaktadır. Böylece Arai Tanzimat döneminde Osmanlıcılık fikrinin aydınlar nezdinde ki etkisini;

⁹ Paris’te müttefik devletlerle yapılan barış antlaşmasında bu fermanın da yer alması, İngiltere ve Fransa’ya fermanın garantörlüğü yetkisini vermiştir. Bu durum onların gelecekte her konuda devletin iç işlerine müdahale hakkını tanımıştır (Karlığa, 1995, s. 55).

¹⁰ Enver Ziya Karal, Abdülmecid’in 1856 yılındaki ünlü Islahat Fermanı’nda Yahudilerden açıkça bahsedilmemiş, bunun yerine “Hıristiyanlar ve diğer gayrimüslim topluluklara” atıfta bulunduğunu belirtmektedir (Karal, 1947, s. 266-272). Somel de; gayrimüslimler arasında ayrılıkçı emeller açısından en az iddialı durumda bulunan cemaati Museviler olduğunu ve bu cemaatin ciddi anlamda Osmanlıcılık yaklaşımları söz konusu olduğunu belirtmektedir. Yine Somel, Osmanlıcılık yaklaşımının imparatorluğun Doğu Anadolu ve Suriye gibi periferik bölgelerinden gelme aydınlar tarafından savunulduğunu da belirtmektedir. (Somel, 2011, s. 110). Ayrıca Şerif Mardin de *Şura-yı Ümmet*’e referansla, Türklerin azınlıkta buldukları bazı sınır bölgelerinde Osmanlılık hissi ile dolu hale gelen halkın artık bir elden düşmanı püskürtmeye çalışmasını Osmanlılık hissini yaratılmasında bir fayda olarak görmüştür (Mardin, 2005, s. 266).

“Bir Osmanlı ulusu fikri öylesine etkileyiciydi ki, Osmanlı aydınları ondan kolay kolay vazgeçemeyeceklerdi. Avrupa’da istibdata karşı faaliyet gösteren Jön Türklerin hemen hemen hepsi bu görüşü benimsemişti, ‘ulus’un birliğini gelişimin doğal bir parçası sayıyorlardı.” (Arai, 2011, s. 180) şeklinde değerlendirmiştir.

İmparatorluktaki siyasal ve sosyal yapısının korunmasını amaçlayan *Osmanlılık* kavramı ve bu kavramın fikir düzeyinde savunuculuğunu yapan Osmanlılık fikrine pratikte kaynaklık eden Tanzimat ve Islâhat Fermanları ile imparatorluğun politik yapısında gayrimüslimleri de kapsayacak şekilde yeni bir politik dil kullanılmış olmaktadır. II. Mahmud’un, adeta imparatorluğun geleceği için oluşturmayı düşündüğü ve bir vizyon niteliğindeki; *“Ben tebaamdaki dinlerin farkını ancak cami, havra ve kiliselerine girdikleri zaman görmek isterim”* sözü bu düşünceyi en iyi ifade etmektedir. İmparatorluk kimliğine ilişkin bu vizyon ve kullanılan siyasal dil ile amaçlanan yeni bir kimlik tasavvuru ya da inşası olup öncelikle siyasal ve sosyal yapının korunması amaçlanmıştır. Bu şekilde Osmanlı’da yenileşme ve ıslâhatlar konusunda bir zihniyet değişikliğine neden olan Tanzimat ve Islâhat Fermanları imparatorluğun dokusunu barış, huzur, eşitlik ve özgürlük temelinde gerçekleştirmeye yönelik resmi doktrinler olarak benimsenmişlerdir.

Bu resmî doktrinlerin esasını oluşturan, Tanzimat’ın medeniyetçilikten sonraki, İslâmcılıktan önceki ikinci temel fikir hareketi olarak Osmanlılık, devletin resmî ideolojisi olduğu kadar, Âli ve Fuad Paşalar, Namık Kemal, Ziya Paşa, sonrasında II. Abdülhamid’e karşı Mizancı Murad Beyin de içinde bulunduğu Jön Türk hareketi ve II. Meşrutiyet Dönemi fikriyatında önemli bir yer teşkil etmektedir (Durmaz, 2014, s. 57). Somel’in (2011, s. 91, 96-97) değerlendirmesine göre de Osmanlılık siyasetinin içeriği şu şekildedir; *“ ‘Osmanlılık’ denilen siyaset yukarıda sayılan zorlayıcı koşulların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Osmanlılık siyaseti özellikle Tanzimat içinde imparatorluğun içinde bulunduğu dağılma sürecine karşı pragmatik bir önlem niteliği taşımıştır. (...) Kırım Savaşı sonrasında ilan edilen 1856 tarihli Islahat Fermanı Osmanlılık siyasetinde yeni bir devrenin başlangıcı olmuştur.(...) Osmanlılığın 1856 sonrası uygulamalarına ilişkin bir aydın muhalefeti ortaya çıkmıştır.”*

Bu süreçte Müslümanlar arasında Osmanlıcılığın entelektüel bir ilgiye dönüşmesi II. Meşrutiyet Dönemi'nde çeşitli yayın organlarında bir araya gelen Yeni Osmanlılar şeklinde ortaya çıkan aydınların, 1889 yılında *İttihad-i Osmanî* Cemiyeti'ni daha sonra Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'ne dönüşmesiyle iktidar karşısında Yeni Osmanlılar¹¹ şeklinde bir kuvvet ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu Yeni Osmanlılar muhalefet ile gündeme gelen Osmanlıcılık düşüncesi, Osmanlı liberalleri arasında da ciddi bir taraftar bulmuştur (Grigoriadis, 2014, s. 81). Somel'in imparatorluğun siyasal ve sosyal yapısında Tanzimat Fermanı'na göre daha radikal bir değişimi ifade eden Islâhat Fermanı'nın neden olduğu ciddi sonuçları hakkında değerlendirmesi şu şekildedir: “*Yüzyıllardır millet-i hakime sıfatını taşıyan Müslümanların milel-i mahkume durumundaki gayrimüslimlerle her alanda eşit hakları paylaşmak ‘zorunda kalması’ Müslüman Osmanlılar açısından psikolojik travma etkisi yaratacak sarsıntılara neden olmuştur. Bu etkenlerden dolayı Islahat Fermanı Müslüman bürokrasi içerisinde bir bölünmeye yol açmış ve Şinasi’den başlayarak I. Meşrutiyet ine varan Yeni Osmanlılar hareketi ortaya çıkmıştır. (...) Yeni Osmanlılar akımı Osmanlıcılık düşünceye yeni bir açılım getirmişlerdir*” (Somel, 2011, s. 97, 103).

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki cemaat ve milliyet farklılıklarını aşan ve imparatorluğun sınırları dâhilinde tüm anasıra hitap etme gayretindeki ilk ideolojik yaklaşım olan Osmanlıcılık, bu şekilde merkezi reformları sürdürebilmek gibi faydacı (pragmatik) gerekçeler ve diplomatik baskılar sonucu ortaya çıkmış, başta Yeni Osmanlılar olmak üzere, Jön Türkler ve sonrasındaki muhalif aydınlar tarafından kendisine entelektüel bir öz kazandırılmıştır. Esasen, Osmanlıcılık idealinin, imparatorluk içindeki milliyetçi akımları her manasıyla aştığından bahsedilemez (Durmaz, 2014, s. 56-57). Bu şekilde Osmanlıcılık fikri gayrimüslimler arasında ortaya çıkmaya başlayan ulusçuluk hareketlerine karşı alternatif bir politika olarak devletin *resmi ideolojisi* olmuştur. Devlet bu politika ile “*Osmanlı yönetimi bütün tebaasını bir Türk ulusu (hâkim millet) içinde asimile etmeye girişmişti.*” Böylece başlangıçta teorik olarak hayli cazip görünen bu fikir,

¹¹ Yeni Osmanlıcılık, Şubat 1867'de Belçika gazetesi Nord'da, Sultan Abdülaziz' yönelik ve Osmanlı İmparatorluğu'nda meşruti bir idare edilmesini isteyen bir açık mektup yayımlayan Mısır Prensi Mustafa Fazıl Paşa tarafından başlatılmıştır (Mardin, 2005: 39, 143; (Kuran, 1997, s. 59-60).

hayatın gerçekleri karşısında zaman içerisinde anlamsız hale gelmiş ve umut edilen faydayı sağlayamamıştır (Arai, 2011, s. 180).

19. yüzyılın¹² ortasında fermanlarla dile getirilen bir ideal olarak ortaya çıkan Osmanlılık, Tanzimat dönemi devlet ricalinin başında gelen Hariciye Nazırı Mithat Paşanın öncülük yaptığı ve 23 Aralık 1876 yılında II. Abdülhamid'in de tahta geçmek şartıyla bir iradeyle yürürlüğe koyduğu *Kanun-i Esasi*, Osmanlılık fikrinin ve politikalarının resmî düzeydeki en geniş belgesi olmuştur. Böylece anayasanın ilanı, Osmanlılık fikrinin en somut başarısı olmuştur. Bu şekilde II. Abdülhamid'in tahta geçmesinden daha önce izlenen Osmanlılık politikaları yeniden canlanmaya başlamıştı. II. Abdülhamid de tahta çıktığı zaman Osmanlı İmparatorluğu'nda *Osmanlılık* ilkesini egemen kılmak istemiş ve “bilâ tefrik-ı ırk ve din” (ırk ve din ayırmaksızın) bir millet kurma yolunda Tanzimat adamlarının çabalarını devam ettirmek niyetinde olması *hiçbir milleti gücendirmeme* (Mardin, 2005, s. 75) şeklinde anlaşılmıştır.

Osmanlılık düşüncesi öylesine etkileyici olmuştur ki, Osmanlı aydınları bu fikirden kolay kolay vazgeçememişlerdir (Somel, 2011, s. 108). Avrupa'da istibdada karşı faaliyet gösteren Jön Türkler'in nerdeyse tamamı Osmanlılık görüşünü benimsemişlerdir (Akçuraoğlu, 2009, s. 314). Erol Güngör'de Jön Türkler'in Osmanlılık konusundaki fikri dönüşümü şu şekilde ifade etmiştir: “*Jön Türkler ve İttihatçılar İmparatorluk'taki birliği sağlama meselesinde prensip olarak İkinci Abdülhamid'den önceki Tanzimat politikasına dönmeyi düşünüyorlardı. (...) fakat Osmanlılık fikrine samimiyetle inandıkları ve meşrutiyetin getirdiği hürriyet sayesinde bütün bu unsurların barış içinde bir arada yaşayacaklarını düşündükleri anlaşılıyor. Ancak İttihatçılar kısa zaman içinde meşrutiyetle birlikte Osmanlılık fikrini de bir tarafa bıraktılar. İttihatçıların esas kuvvetini teşkil eden genç subay ve aydın kitlesi esas itibarıyla Türkçü fikirlerle yetişmişti.*” (Güngör, 1991, s. 165).

¹² İlber Ortaylı (2010, s. 78-79) 19. yüzyılın çoğu tarihçi tarafından ulusçuluk ve azınlık ulusçuluğu çağı diye betimlediğine dikkat çekerek, oysa modernist gelişmelerde dar ulusçuluk kadar Osmanlılık da geliştiğini ifade ettiği değerlendirme şöyledir: “Gerçek 19. Yüzyıl reformatörü için Osmanlılık ve Osmanlı vatani bilinci, zamanın koşulları içinde tek tutarlı ve kurtarıcı yoldur. Tanzimat reformatörü bu ideolojiyi kültürel planda temellendirmek için gayret göstermiştir. Bununla birlikte Osmanlılık, in kaçınılmaz olarak yükselen akımı ulusçuluk karşısında dumura uğramıştır. (...) 19. yüzyıl bu kültürel ve ideolojik kutuplaşmanın yüzyıldır ve ulusçuluk kadar kozmopolit Osmanlılığın da etnik dini gruplar arasında etki gösterdiğini söylemek gerekir.”

Görüldüğü gibi başlangıçta aydın kesim içerisinde geniş bir taraftar bulan ve zamanın konjoktörel kaygılarına dayanan bir nevi *resmî ideoloji* olarak da nitelendirilen Osmanlıcılık, gelişmeler karşısında bürokratik veya seçkinci kökeninden kurtulup kitlelere mal olamamıştır. Bu anlamda Osmanlıcılık fikrinin seçkinci yönü Somel tarafından Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndaki elit kökenli *Reichs-nationalismus*'a benzetilmektedir (Somel, 2011, s. 115). Söz konusu bu seçkinci ve bürokratik kadroya dâhil olanlardan Ahmet Ferit (Tek), arkadaşı Akçura'nın, *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı makalesine resmi ideoloji niteliğindeki Osmanlıcı bakış açısıyla karşı çıkmıştır. Mithat Paşa'nın öncülüğünde hazırlanan Tanzimat Fermanı ve Kanun-ı Esasi gibi reformların amacı da ona göre, Osmanlı Milleti'ni kurmaktır (Arai, 2003: 19). Bu şekilde Ali Kemal ve Ahmet Ferit (Tek), Osmanlıcılık fikrinin, İslâmcılık ve Türkçülük karşısında geri plâna itilmesini ciddi bir engel olarak görmüşler ve sınırlı da olsa birleştirici bir fonksiyona sahip olan Osmanlıcılık fikrinden farklı bir siyaset izlemenin tehlikeli hatta hatalı olduğunu savunmuşlardır (Kemal, 2005, s. 63-74; Ferit, 2005, s. 75-92). Görüldüğü gibi Akçura'nın, 1904'te yazdığı meşhur *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı makalesinde Osmanlıcılık fikrini ulusçuluk fikrinin güçlü olması nedeniyle çağın gerçekliği ile örtüşmediği için reddetmemesine ve bu konudaki uyarılarına rağmen genel olarak imparatorluğun o dönemdeki aydınları arasında *Osmanlı milleti* oluşturma fikri ciddi ölçüde taraftar bulmuştur.¹³ Bu tartışmalarda dikkat çekici olan İslâmcıların ve Batıcıların da Osmanlıcılığı savunuyor olmasıdır. Örneğin; Osmanlıcılığın gerekli bir politika olduğunu savunan İslâmcı Süleyman Nazif *Cengiz Hastalığı* adlı makalesinde “*Bizim damarlarımızda bugün hususi bir kan vardır ki, o Osmanlı kanıdır*” derken; Batıcı Celal Nuri de Osmanlıcılığı eleştirenleri “*(...) Bunun gibi Osmanlıcılık, yani anasırın milletleri herc-ü merc (altüst) edeceği gibi Avrupa'yı hususıyla bazı Akvam-ı Osmaniye'yehamilik eden düvel-i muazzamayı aleyhimize sevk eder*” (Akandere ve Semiz, 2013, s. 35) şeklinde kınamıştır.

Ziya Gökalp, bu dönemdeki Türk fikir adamlarının *Türklük yok, Osmanlılık var* dediklerini, bunun nedeni olarak da Türklerin önce sezgiye

¹³ II. Meşrutiyet ve sonrasında Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük konusunda Osmanlı aydınları arasında yapılan tartışmalar hakkında geniş bilgi için bkz (Çalen, 2017, s. 111-139).

dayanan bir ihtiyata uyararak, bir ülkü için var olanı, tehlikeye düşürmekten çekindiklerini belirtmiştir (Gökalp, 1996, s. 12-13). Gökalp'in de belirttiği gibi *unsur-u aslî* olmalarına rağmen, Türklerin kendilerini etnik bir kimlik olarak ifade etmelerini *devletin bekası* için gerekli görmemişler ve bu tür politikalarından da özellikle kaçınmışlardır. Arai'ye göre, Türk Milliyetçiliği'ni, Osmanlı Kimliği'ne dayalı siyasal yapıyı sürdürmek için bir araç sayan Osmanlı aydınlarının aksine Akçura, Osmanlılık üzerine görüşlerini belirtirken, Balkanların durumunu Türkler ile Slavlar arasındaki milliyet anlaşmazlığının bir parçası olarak görmüş ve Slavlar'ın üstünlüğünü ortadan kaldıracak tek gücün Osmanlı ordusu olduğunu belirtmiştir (Arai, 2003, s. 102-103). Bu nedenle Akçura, Osmanlılık fikrini Türk milletinin çıkarlarını korumak için bir araç olarak görmüştür. Bu şekilde Osmanlılık konusunda çağdaşlarına göre daha tutarlı ve ayrıntılı değerlendirmelerde bulunarak Osmanlılık fikrinin III. Napolyon zamanında ortaya çıkarılan *plebisiter* millet teorisinin bir başka şekli olduğunu söylemiştir. Bu teoriye göre ülke, onu meydana getiren halkın plebisitte belli olmuş oyuyla meydana geldiği için bundan sonra bir azınlığın haklarının korunması gibi sorun kalmamaktadır. Akçura'nın *plebisiter* millet teorisine karşı yönelttiği eleştirisinin esasını Tanzimat devlet ricalinin, *milli kültürün* de *devlet* kavramı kadar önemli olabileceğini kavrayamamaları oluşturmaktadır (Mardin, 2005, s. 197, 280). Benzer düşünceleri paylaşan G. Göksoy Özdoğan'a göre de Akçura, Fransızların idareci *plebisiter* anlayışının Osmanlı örneğinde uygulanamayacağını ve ayrıca Tanzimat ile birlikte ortaya atılan birleşik bir siyasal birime dayanan *Osmanlı ulusu* anlayışının geçersiz olduğunu da iddia etmiştir (Özdoğan, 2005, s. 70). Ayrıca, Karal da hem dönemin aydınları arasında revaç bulan Osmanlı milleti oluşturma düşüncesini hem de bunun zorluklarının Akçura tarafından; Osmanlı halklarının tarihinin fiziksel bir tarih olması, ruhsal olmaması, aynı halkları şimdi ve gelecekte bağlayacak bir ülkünün bulunmaması, bunlardan başka ne Türkler, ne de Türk ve Müslüman olmayan halkların bir Osmanlı milleti içinde eriyip yok olmayı istememesi, yani beraber ve birlikte yaşama isteğinin olmaması, Osmanlı milleti oluşturmak veya Osmanlılık düşüncesinin *boş bir hayal* şeklinde yorumlanmasına neden olduğunu belirtmiştir (Karal, 2005, s. 25-26).

Akçura'nın Osmanlılık kimliğini oluşturmanın imkânsızlığına yönelik fikirlerinin oluşumunda, Paris'te görüştüğü Osmanlı muhalefet önderlerinden Şerafettin Mağmumi etkili olmuştur. Mağmumi, bu konuda Akçura'ya, insanlık ve medeniyet iddialarına ters düşen Avrupa'nın basınında görülen Türk düşmanlığını örnek göstermiştir. Mağmumi, Garplıların umumiyetle Şark ve Türk düşmanlıklarından, kendilerini medeni diye tanımlayanların dillerine doladıkları adalet ve insaniyet sözlerine inanmanın su katılmamış ahmaklık olacağından bahisle onun üzerinde derin tesir uyandırmıştır (Gündoğdu, 2009, s. 48). Buna karşı tedbirli olmak gerektiğini belirten Mağmumi, bu nedenle Osmanlılık düşüncesinin artık işe yaramaz bir *sentez* olarak görmesini sağlayarak Akçura'nın bu dönemde yazdığı makalelerin hiçbirisinde *Millet-i Osmaniye* ifadesini kullanmamış, yerine “*Osmanlı ülkesinde yaşayan muhtelif akvam*” ya da *Heyete-i Osmaniye* gibi kavramları kullanmayı tercih etmiştir (Karakaş, 2000, s. 202). Batının Türklere karşı geçmişte de çifte standart içeren ve tecrübe edilen bu durum, günümüz Türk aydınlarının Batı'nın çifte standardı, iki yüzlüğü karşısında yaşadığı şaşkınlığın geçmişte de yaşanan benzer hayal kırıklıklarını hatırlatmaktadır (Gündoğdu, 2009, s. 48).

Osmanlı İmparatorluğu'nda cemaat ve milliyet farklılığını aşan ilk ideoloji olarak Osmanlıcılık, özellikle 1908-1913 döneminde entellektüel bir tarzda imparatorluğu bir arada tutabilecek bir üst kimlik olarak ele alınmıştır. Bu nedenle Osmanlıcılık fikrini savunanlar bu üst kimliği bozacağına inandıkları Türkçülük fikrinin savunucularına şiddetle karşı çıkmışlardır. Osmanlıcılık fikrinin savunucularına göre Türkler diğer yerel ırkların karışımı sonucunda, nasıl Amerika'da çeşitli unsurlardan oluşmuş bir terkip var ise Osmanlı İmparatorluğu da Şark'ın Amerika'sıdır (Somel, 2011, s. 114-115). Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Savaşları sonucunda Avrupa'daki topraklarını kaybetmesi, 1912 yılında Müslüman Arnavut ahalinin ayaklanarak ayrılması, meydana gelen demografik değişimler sonrasında Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük fikirleri karşısında rekabet edemez olmuş ve bu olaylar Osmanlıcılık politikasının geçerliliğini yitirmesinde en önemli bir unsurlar olmuştur.

Bu durumda, bir üst kimlik oluşturmayı amaçlayan Osmanlılık fikri, imparatorluktaki çeşitli (heterojen) yapıdaki unsurlardan benzer (homojen) bir toplum yaratma ve bir arada toplama çabasındaki yetersizliği,

Osmanlılık düşüncesinin de sonunu getirmiş oluyordu. Georgeon'a göre, bir Osmanlı milleti oluşturmanın imkânsızlığını ortaya koyan bu gelişmeler ile Jön Türkler'in amaç olarak belirledikleri milliyetlerin birliği ve Osmanlı milleti oluşturma düşüncesinin bir aldatmaca ve hayal olduğunu gören Akçura'nın Jön Türk hareketinden kopmasında etkili olmuştur. Yine Akçura, bu konuyla ilgili olarak 1902 ve 1903 yıllarında *Jön Türk* gazetesine yazdığı makalelerde Osmanlı milletinden söz etmemiş, aksine imparatorluk topraklarında yaşayan milletlerin talepleri konusunda duyarlılık göstermiştir (Georgeon, 2005, s. 36).

Osmanlılık ile diğer fikir akımları arasındaki ilişkiye dikkat çeken Tunaya, II. Meşrutiyet dönemindeki bütün siyasî akımların amacının imparatorluğu yıkılmaktan kurtarmak olduğu için Osmanlılık fikrinin de bu açıdan ortak bir amaç olduğunu, yani bütün fikir akımlarının Osmanlıcı olduğunu ve bu nedenle ortak bir amacın ayrı bir akım olamayacağını belirterek, Osmanlılık fikrinin özgün bir nitelik taşımadığını ifade etmiştir (Tunaya, 2004, s. 60). Ortaylı da Osmanlıcılığın sağlam tarih şuuruna dayanan bir ulusçuluk olmadığını, onun faydacı (pragmatik) ve belli bir coğrafyadaki geleneklere dayanan yurtseverlik ideolojisi olduğunu belirterek benzer bir değerlendirmede bulunmuştur (Ortaylı, 2010, s. 78-79).

Bu şekilde Osmancılık resmî devlet politikası olarak korunmuş, fakat başarılı olamamıştır. Tanzimat döneminin bir sonucu olarak gündeme gelen ve hukuksal çerçevesi 1839-1876 dönemindeki fermanlar ve anayasa ile belirlenen Osmanlılık fikri, bu dönemde hâkim bir ideolojisi olarak varlık göstermiştir. II. Meşrutiyet yıllarından itibaren farklı etnik unsurlar arasında milliyetçilik bilincinin gelişmeye başlaması ile Osmanlılık siyaseti de bir umut ya da çare olmaktan uzak kalmıştır. Osmanlılık yaygınlık kazanan ulusçuluğa ve ayrılıkçı hareketlere karşı bir alternatif tarz-ı siyaset olarak düşünülmüş ve kurtarıcı olacağı yönüyle bir umut meydana getirmiştir. Çünkü devleti yönetenlerin ve aydınların öncelikli olarak imparatorluğun yıkılışı sürecindeki olumsuzluğu bertaraf edecek başka çareleri bulunmuyordu. Yani çağın gerekleri mevcut durumun (status quo ante) muhafazası için böyle politik bir dil kullanılmasını zorunlu hale getirmiş hatta dayatmıştır.

Türk Siyasal Hayatına Etkileri Yönünden Osmanlılık Fikrinin Değerlendirilmesi

Osmanlılık fikri ve buna dayalı politikalar çeşitli siyasî ve aydın çevreler ile akademisyenler tarafından alt-kimlik, üst-kimlik ve vatandaşlık kavramları ile dış politikaya yönelik uygulamalarda öncelik olarak tartışma konusu oluşturmuş, aynı zamanda siyasal, toplumsal ve tarihsel gelişmelere bağlı olarak da tartışılmaya devam etmektedir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle İslâmcılık, Türkçülük, Osmanlılık tartışmaları, güncellenerek ve önlere *yeni (neo)* takısı eklenerek, bir nevi kaldığı yerden devam etmiştir. Bu tartışma atmosferi, Türk toplumunun siyasî tercihlerine de yansımış ve devamında Türk dış politikasında yeni arayışlar belirlemeye başlamıştır (Akdeniz, 2014, s. 90-91). Bu çerçevede 1989'da SSCB'nin yıkılması ile Kafkaslar, Balkanlar, Ortadoğu, Batı Trakya ve Filistin gibi Türkiye'nin bir zamanlar Osmanlı ya da *Osmanlı coğrafyası* olarak içinde bulunduğu ve irtibatlı olduğu bu coğrafyalardaki siyasal değişimler, bu bölgelerde Türkiye'nin daha iddialı ve idealist bir dış politikanın amaçlamasına neden olmuş ve politikanın adı da *Yeni Osmanlılık* olarak nitelendirilmiştir.

Yeni Osmanlılık politikasının, Türk siyasî hayatındaki en önemli temsilcisi ve Osmanlı İslâmî mirasına dayanarak bölgesel ve küresel meselelerde başı çeken bir rol üstlenmesi gerektiğini ortaya koyan ilk kişi Turgut Özal olmuştur.¹⁴ Özal'ın iktidara gelişi rejimdeki yumuşa olarak görülürken bu dönemde dolaylı bir biçimde, Osmanlı tarihine giderek artan ilgi, dolaysız biçimde kendini göstermektedir (Copeux, 2000, s. 98-99). Dahası *Yeni Osmanlılık* demek *Özalcılık* demektir. Çandar'ın ifadesiyle *Özalcılık*, ya da *Yeni Osmanlılık* Kemalizm'in 'cenaze törenini' hazırlamıştır. "Bu açıdan bakıldığında Soğuk Savaş sonrası dönemin dinamik şartlarında ortaya çıkan uluslararası konjoktür ile uyumlu bir politika geliştirmeye çalışan Özal'ın Yeni-Osmanlılık etkisini barındıran iç ve dış siyasi söylemi bu yeni dönemin 1987-1993 yılları arasında öne çıkan ve yükselen akımı olmuştur." (Mustafa, 2013, s. 33). *Yeni Osmanlılık*

¹⁴ Turgut Özal'ın dış politikadaki bu tutumunun *Yeni-Osmanlılık* olarak nitelendirilmesinin hatalı olduğunu ifade eden Grigoriadis bu durumu "Bu, geç Osmanlı inde dini ve etnik çatışmalardan azade yurttaşlık temelinde bir Osmanlı kimliğini destekleyen ideolojik bir harekete atıfta bulunan bir terimin, kafa karıştırıcı bir kullanımıydı" (Grigoriadis, 2014, s. 115) şeklinde değerlendirmiştir.

kavramının Türkiye'nin eski Cumhurbaşkanı Özal'a ait olduğunu doğrulayan ve *Yeni Osmanlılık* fikrini Soğuk Savaş sonrasının bir reaksiyonu ve *Osmanlı mirası* olarak nitelendiren Ahmet Davutoğlu'nun Osmanlılık fikrini kimlik ve vatandaşlık yönünden değerlendirmesi şu şekildedir: “*Fransız Devrimi'nin oluşturduğu dinamik şartlar içinde hem Avrupa'yı sarsan milliyetçilik dalgasının iç bütünlüğü etkilemesini önlemek hem 1815 Viyana Kongresi ile oluşan yeni düzen içinde yer alabilmek isteyen Osmanlı idarecileri, yeni uluslararası konjonktür ile iç siyasi kültür arasında bir denge oluşturabilmek amacıyla Osmanlılık akımını yönlendirdiği reform hareketlerine girişmişlerdir. Osmanlılık bir kimlik ve vatandaşlık tanımı ile bölünmeyi engellemeye çalışırken, dışarıda da yükselen değerlerle uyumlu bir politika geliştirmeye gayret etmiştir*” (Davutoğlu, 2011, s. 85).

Osmanlılık fikrine yönelik politikalar, özellikle de Türk diplomasisinin Balkanlar'daki etkinliği pek çok aydının düşüncelerini, kaygılarını ve eleştirilerini açıkça ifade etmesini sağlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilendirilen geçmişlerine dayanarak bu yeni durum Balkanlı pek çok aydın tarafından *Yeni Osmanlılık* olarak tanımlanmıştır.¹⁵ *Yeni Osmanlılık* yönündeki politikaları *idealist* olarak nitelendiren Cüneyt Ülsever'e göre, akademik söylem açısından *Yeni Osmanlılık* kavramı bulanık olsa da Davutoğlu yeni Türk dış politikasını *Yeni Osmanlı* olarak tanımlamayayı reddetse de Türkiye'nin Balkan ilişkilerindeki inkâr edilemez değişimin altında bu politika bulunmaktadır.¹⁶ *Washington Post* muhabiri Jackson Diehl'in Davutoğlu ile yaptığı söyleşide¹⁷ belirttiği; “*Tıpkı Britanya'nın eski kolonileri ile yaptığı gibi Türkiye de bir millet birliğine dönüşebilir... Bana hatırlattı ki Britanya eski kolonileri ile bir ortak refah bölgesine sahip. Neden Türkiye liderliğini Balkanlardaki eski Osmanlı topraklarında, Ortadoğu'da ve Orta Asya'da yeniden inşa etmesin?*”

¹⁵ Balkan entelektüeller arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde 2.5.2009-28.8.2014 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı ve 29.8.2015-24.5.2016 tarihleri arasında 62., 63. ve 64. hükümetlerde Başbakanlık yapmış olan Ahmet Davutoğlu'nun *Stratejik Derinlik* kitabı ekseninde yapılan Yeni Osmanlılık tartışmalar ve bu yöndeki eleştiriler için bkz. (Mustafa, 2013, s. 62-66).

¹⁶ Türkiye'de dış politikayı kurgulayanlar tarafından her ne kadar inkâr edilse de, gönüllerde yatmanın Yeni-Osmanlılık politikasının idealden öteye geçmeyeceğini hata ülkeye zarar verebileceğini iddia etmektedir. Bkz. (Ülsever, 2011, s. 115).

¹⁷ *Washington Post*, 5 Aralık 2010 (Aktaran Ülsever, 2011, s. 115).

(aktaran Ülsever, 2011, s. 115) şeklindeki düşünceler Davutoğlu'nun sahip olduğu Yeni Osmanlılık fikirlerini açıkça ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin rotasının Batı'dan Doğu'ya mı yön değiştirdiğini sorgulayan Ülsever, *Osmanlı Miller Topluluğu (OMT)* olarak da nitelendirilen Yeni Osmanlı politikasını ABD'nin Ortadoğu temsilciliği olarak bal gibi *tek merkezli politika* olarak nitelendirmiştir (Ülsever, 2011, s. 118). Görüldüğü gibi günümüzde proaktif diplomasinin bir aracı olarak *Yeni Osmanlılık*¹⁸ Özal'ın başbakanlığı ve Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanlığı ile başbakanlığı dönemlerinde aktif bir şekilde uygulanmaya çalışılmıştır. Özellikle de Davutoğlu'nun 2009'da Saraybosna'da yaptığı konuşmada “*Burası Osmanlı Balkanı'ydı. Bu Balkan'ı yeniden kuracağız.*” sözleri bu açıdan önemlidir (Mustafa, 2103, s. 36).

Başta Balkanlar'a yönelik olarak Türkiye merkezli, ama kökeni başta Osmanlı imparatorluğunun güçlü olduğu dönemlerin dinamiklerine ve tarihsel nedenlere dayalı, *Osmanlıcı bir öz* ile bu perspektiften hareket edilmek istenmesi (Çalış, 2011, s. 887-902) siyasî ve aydın kesimlerinde yeniden gündeme gelmiştir. Özellikle Türkiye'de 1990'lı ve 2000'li yıllarda tartışılan ulusal kimlik ve Anadolu'nun mozaik bir kültür olup olmadığı tartışmaları çerçevesinde alt ve üst kimlik tartışmalarında gündeme gelen Neo-Osmanlılık/Yeni Osmanlılık tartışmaları, tarihî arka plân olarak geçmişin Osmanlılık fikrini referans almıştır. Osmanlılık tarz-ı siyaseti geçmiş dönemlerde başarısız olmasına rağmen *Türkiyelilik, Yeni Osmanlı Kimliği, Anadolu Cumhuriyeti* gibi kavramlarla günümüze yansımaları olmuştur.¹⁹ Bu şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin bekası için bir çözüm olarak gündeme gelen Osmanlılık fikrinin yerini günümüzde Yeni Osmanlılık fikrinin izdüşümü niteliğinde olan *Türkiyelilik* kavramı ön

¹⁸ Washington Post gazetesi yazarı Jackson Diehl'in görüştüğü Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun kendisine Türkiye'nin eski Osmanlı ülkeleri üzerinde liderliğini yeniden kurma hayalinden bahsetmiş ve Wikileaks belgelerinde “son derece tehlikeli” ve *Neo-Osmanlı İslamcı fantezilerle kaybolmuş* şeklinde bahsedildiğini belirtmiştir (Ülsever, 2011, s. 118). Buna karşın Davutoğlu ise *Yeni Osmanlılık(lık)* terimini hiçbir zaman kabul etmediğini ve neden “*Yeni Osmanlılık*” olmadığını; “*Türkiye Cumhuriyeti modern bir ulus devletidir ve bölgedeki ülkelerle eşit statüye sahiptir. Geçmişte Osmanlı coğrafyasında olan büyük ya da küçük ülkelerle de eşit statüde ilişkiler kurabiliriz. Bu, modern diplomasinin gereğidir. Bu terimi öyle bir anlamda hiç kullanmadım.*” şeklinde ifade etmiştir (Mustafa, 2013, s.32).

¹⁹ Başbakan Tansu Çiller'in Ocak 1995'te Karabük'teki bir konuşmasında Mustafa Kemal Atatürk'ün *Ne Mutlu Türküm Diyene* sözünün artık *Ne Mutlu Türkiye Vatandaşım* şeklinde söylenmesi gerektiğini ifade etmesi oldukça ilginç ve çarpıcıdır. Çiller bu ifadesi ile ortak vatandaşlığa atfen “Türkiyelilik” kavramına vurgu yapmıştır (Kirişçi ve Winrow, 2010, s. 97).

plana çıkarılarak Türkiye'nin siyasal ve toplumsal yapısının muhafaza edilebileceği bir kısım siyasi ve aydın kesimlerce iddia edilmiştir.

Yeni-Osmanlılık politikalarının Orta Doğu ve Balkanlar'da Türk emperyalizmini gerektirmeyeceğini ifade eden Ömer Taşpınar'a göre, Yeni-Osmanlılık benzer şekilde modern Türkiye'de bir İslâmî hukuk sistemi kurmaya çalışmaz. Bunların yerine laikliğin daha ılımlı bir versiyonunu ve dış ilişkilerde daha eylemci bir politikayı destekler. Böylece geçmişte konjonktürel şartların neden olduğu Osmanlılık; günümüzde başta Balkanlar ve Ortadoğu coğrafyaları olmak üzere eski Osmanlı bakiyesi konumundaki yerlerde din, dil, mezhep ve kültürel çeşitliliğe sahip halkların ortak ya da tek siyasî bir çatı altında federatif ya da konfederatif bir yapı için örnek bir uygulama olarak gösterilmektedir (Taşpınar, 2008, s. 14-15).

Bu şekilde Yeni Osmanlılık politikalarının günümüzde Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya'ya yönelik politikalarda Türkiye'ye özellikle bölgesel bir güç ve statüsü kazandırmak amacıyla *Osmanlı Barışı* ya da *Osmanlı Mirası* gibi kavramalar şeklinde tezahürü söz konusudur. Özellikle Türkiye'nin bölgesel bir güç kazanma statüsüne yönelik olarak reel-politik gerçeklikle daha yakın ilişki içerisinde olan ve "Stratejik Derinlik" olarak da ifade edilen ve dış politikaya yönelik bir doktrin çerçevesinde ortaya atılan bu söylem kaynağını Osmanlılık fikrinden almıştır. Böylece İngiltere'nin kurduğu *Milletler Topluluğu* örgütü gibi Türkiye'nin de *Osmanlı Milletler Topluluğu*'na benzer bir siyasi yapıyı kurabileceği ya da kurması gerektiği yönündeki düşünceler Yeni Osmanlılık ya da Neo-Osmanlılık düşüncesini tekrar gündeme gelmiştir. Yine Osmanlılık fikrinin güncel versiyonuna dönüşen "Osmanlı Barışı"nın yeniden tesis edilmek istenmesi terör ve Kürt sorunu gibi konularda da yeni açılımların ortaya çıkmasında da etkili olmuştur.

Geçmişte Tanzimat ve Islâhat Fermanları çerçevesinde yapılan ya da yapılmak istenilen reformların benzerlerinin günümüzde Avrupa Birliği (AB) sürecinde *alt kimlik*, *üst kimlik* ve etnik ya da kültürel olarak *mozaik kültür* nitelemeleri ile gündeme gelen *Türkiyelilik* kavramı da, Osmanlılık fikrinin günümüzdeki yansımalarına yeni bir zemin oluşturulmak istenmektedir. Aslında geçmişte Osmanlılık fikrinin sorunlar karşısında başarılı olamadığı açıkça görülmüş olmasına rağmen, günümüzde bazı aydın ve siyasî çevrelerde farklı kavramlar ile gündeme getirilen Yeni

Osmanlılık söylemi, günümüzün milletler çağı ya da ulus devletler gerçeği hatta *mikro milliyetçilik* düşüncesinin yaygınlaşmasıyla da çelişik bir durum göstermektedir. Yine *Amerikan Milleti*'ne benzer bir yapı ile siyasal ve toplumsal yapının korunmasını amaçlayan politikaların varlığı Tanzimat dönemi siyaseti olarak gelişen Osmanlılık fikrinin günümüzdeki yansımaları ile yakın bir benzerlik göstermektedir.

Cumhuriyetçi ve ulusçu tarih yazımında Osmanlılık düşüncesinin ve uygulamalarının genellikle başarısız olarak nitelendirildiğini, ayrıca günümüz ulusal sorunlarından geçmişe bakışta da böyle bir değerlendirmenin beklenilebilecek bir yaklaşım olduğunu ifade eden Somel'e göre; Osmanlılık fikrinin siyasal hayata olan etkilerinde ön plâna çıkan unsurlar; Osmanlılığın Türk düşünce hayatına herhalde en büyük katkısı resmi bir belgede olan ve ilk kez 1856 Islâhat Fermanı'nın din ve ırk farkı olmaksızın herkesin yasa önünde eşitliği ilkesini getirmiş olmasıyla *vatandaşlık* kavramı, resmî işlemlerde dinsel kimliğin artık dikkate alınmama süreciyle bağlantılı olarak *laiklik* konusunda, yerinden yönetim, bireye verilen önem, yerel dil ve kültürlerimize saygı ve korunmasına ilişkin olumlu tutumlar şeklinde olmuştur (Somel, 2011, s. 115-116). Bu şekilde 19. yüzyılın ilk yarısında 1839'da ilan edilen Tanzimat, 1856'da ilan edilen Islâhat Fermanları ile statükonun devamını sağlamaya yönelik olarak yeni bir çerçevenin çizildiği görülmektedir. Böylece geçmişte statükonun devamını sağlamaya yönelik olarak ortaya çıkan Osmanlılık, günümüzde ise statükoyu zorlayıcı yönde vatandaşlık temelli siyasal, sosyal, kültürel, demokratikleşme vb. taleplere temel katkı yine Osmanlılık fikrinden gelmektedir.

Şerif Mardin'in *Şura-yı Ümmet*'e dayanarak "*her ne vakit bir yabancı devlet Osmanlıların işine müdahale etmişse, İmparatorluğun bir parçası elden gitmişti.*" (Mardin 2005, s. 265) değerlendirmesinden hareketle bu durumun günümüzde de devam ettiğini söylemek mümkündür. Söz konusu bu duruma zemin oluşturan Tanzimat ve Islâhat Fermanları iyi niyetle ve devleti içinde bulunduğu zor şartlardan kurtarmak amacıyla yapılmasına rağmen, sonuçta devletin ciddi bir şekilde zayıflamasına hatta yıkılmasına neden olmuştur. Söz konusu iki atılım daha sonra gelecek olan benzerleri gibi halkın içinden ve tabandan gelmek yerine, yabancı güçlerin telkin, teşvik ve bazen de zorlamaları ile tepeden inme (jakoben) bir tarzda

geldiği için umut edilen başarıyı sağlayamamışlardır (Karlığa, 1995: 60). Dolayısıyla Osmanlılık uğruna geçmişte İngiltere ve Fransa'ya verilen Islâhat Fermanı'nın uygulamadaki garantörlüğü, azınlık hakları, dil, kültürel haklar ve demokratikleşme gibi gerekçelerle Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine müdahalede bulunma alışkanlığı, günümüzde de AB sürecinde yine benzer gerekçelerle *Türkiyelilik* gibi Türk toplumunun tarihsel ve sosyolojik dinamikleri ile uyuşmayan ya da örtüşmeyen yapay kavramlarla oluşturulmaya çalışılan *ortak vatandaşlık*, *alt-kimlik* ve *üst-kimlik* gibi kavram Türkiye'nin iç işlerine müdahale edilmek istenmesinin de gerekçelerini oluşturmaktadır.

Osmanlılık fikrinin ve politikalarının geçmişteki bu olumsuz arka plânına (rezervine) rağmen günümüz Türk siyasal hayatında Türk milli ya da ulusal kültürüne olumsuz veya eleştirel bakan çevreler tarafından *Yeni Osmanlılık* yeniden alternatif olarak ortaya atılmıştır. Bu durum Türk milli ya da ulus devletini tasfiyeye yönelik yeni projelerinin adı niteliğindedir. Buna rağmen bazı enternasyonalist, kozmopolit Türk aydınların, günümüzde Osmanlılık fikrinde ısrar etmeleri Türk toplumunun ve milli devletin dinamikleriyle de örtüşmemektedir.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu 18. ve 19. yüzyıllarda meydana gelen siyasal ve toplumsal gelişmelerden derin bir şekilde etkilenmiştir. Özellikle 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun karşı karşıya kaldığı sorunlar, bu dönemde gerek resmî metinlerin gerekse siyasal, toplumsal ve felsefî düşünce akımlarının da ana temasını oluşturmuştur. Bu açıdan devletin içinde bulunduğu durumu siyasî ve tarihî bir bakış açısından (perspektiften) çağdaşlarına göre analitik bir şekilde değerlendiren çalışmaların en önemlisi günümüzde de güncelliğini devam ettiren Akçura'nın *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı makalesi olmuştur. *Üç Tarz-ı Siyaset*'i oluşturan Osmanlılık, İslâmcılık ve Türkçülük fikirleri genel olarak 19. ve 20. yüzyılların ana fikir akımları olmuştur. Bu fikirler arasında birçok bakımdan iç içe geçen ve birbirleriyle kesişen yönler bulunmaktadır.

Bu fikirlerden biri olan Osmanlılık, Sultan II. Mahmud'un milliyetçilik akımının gayrimüslim tebaa üzerindeki etkisini önlemek ya da azaltmak suretiyle onları devlete daha fazla bağlı kılmak için önem verdiği

bir fikir olmuştur. II. Mahmud'un bu tutumu, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Tanzimatçı kadrolarında benimsediği bir siyaset olmuştur. Tanzimat Fermanı ile devlete yeni bir düzen getirilmek istenmişse de beklenenin tam tersi sonuçlarla karşılaşmıştır. Bu açıdan Tanzimat Fermanı, özellikle de Islâhat Fermanı bir bakıma Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılışıını kolaylaştırmış, gayrimüslim tebaayı bir türlü memnun edememiş, onların daha da bilinçlenmesine yardımcı olmuş ve getirdiği yeni düzenlemeler ile gayrimüslim tebaada milliyetçi gelişmeleri daha da hızlandırmıştır.

Bu açıdan Osmanlılık fikrinin esasını, Türk toplum ve siyaset hayatında gerçek bir geçiş dönemini oluşturan Tanzimat ve Islâhat Fermanları oluşturmuş ve 1876 Kanun-ı Esasi ile de bu duruma biçimsel (formel) ve hukuki bir nitelik kazandırılmıştır. Bu açıdan Osmanlılık fikrinin meşruti bir rejimin ilânında oynadığı rol inkâr edilemez. Bütün bu nitelik ve nicelik yönünden olumlu gelişmelere rağmen Osmanlılık, bürokratik veya seçkinci/elitist kökeninden kurtulup kitlelere mal ol(a)mayan bir fikir olarak kalmıştır. Tanzimat aydınlarının büyük bir kısmı tarafından hayal edilen ya da *kurgulanan* yeni bir *Osmanlı milleti* meydana getir(ebil)me projesi zorlama ve sunni olması bakımından başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Devlet yönetiminin ötesinde siyasal ve toplumsal olarak uygulamada başarılı olamayan Osmanlılık, ulusal hareketlerden gelmesi muhtemel sonuçları önlemek için Osmanlı İmparatorluğu'nun kalan topraklarını korumak adına ortaya konmuş bir girişim olarak kalmıştır. Ayrıca bu amaçla Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını korumak için oluşturulmuş bir üst kimlik olarak Türk siyasal hayatındaki yerini almış ve günümüze de yansımaları olmuştur.

1908'de Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesiyle başlayan, 1913'te *Babîli Baskını* ile iktidarı ele geçiren İTC'nin yöneticileri bu dönemde artan milliyetçilik hareketlerine karşı devleti ayakta tutabilmenin en uygun yolu olarak Osmanlılık fikrini çözüm olarak görmüşler ve öncelikli olarak da Osmanlı milleti oluşturmaya çalışmışlardır. Buna rağmen İTC, bu politikanın başarılı ol(a)mayacağını görünce çeşitli etnik grupların birliği politikasını amaçlayan Osmanlılık idealinden, 1911'de yapılan parti kongresindeki bir kararla vazgeçerek, yerine seküler, ulusçu ve Türkçü bir çizgiyi tercih etmiştir.

Türk Milliyetçiliği'nin ya Türkçülük fikrinin geç başlamasının en önemli sebeplerinden biri de devletin kurucusu ve “unsur-u asli”si konumunda olan Türkler'in, Osmanlılık fikrinin de savunduğu imparatorluğun birliğini koruma arzusu etkili olmuştur. Günümüzde bir kısım Türk aydınlarının ve siyasetçilerinin nezdinde gerek Türkiye’de gerekse Ortadoğu ve Balkanlar’da yaşanan etnik, dinsel, mezhepsel ve siyasal gelişmelerin çözümünde, bölge ülkelerine yönelik yapılan analizlerde, bölgesel sorunların çözümünün Osmanlılık ya da buna benzer ortak vatandaşlık temelinde oluşturulan siyasal bir üst yapı şeklinde çözülebileceği alternatif bir çözüm olarak tartışılmaya devam etmektedir.

Kaynakça

- Akandere, O. ve Semiz, Y. (2013). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Konya: Eğitim Kitabevi.
- Akçuraoğlu, Y. (2009). *Türk Yılı 1928*, (haz. Arslan Tekin- Ahmet Zeki İzgöer), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Akçura, Y. (2005). *Üç Tarz-ı Siyaset*, 2. Baskı, Ankara: Lotus Yayınevi.
- Akdeniz, B. (2014). *Sivil Toplum, Neo-Osmanlılık ve İh*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Alkan, M. Ö. (2011). “Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Cilt: I, (Ed. Mehmet Ö. Alkan), 9. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arai, M. (2003). *Jön Türk i Türk Milliyetçiliği*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- (2011). “Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Cilt: I, (Ed. Mehmet Ö. Alkan), 9. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atabay, M. (2005). *II. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Milliyetçilik Akımları*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Berkes, N. (2016). *Türk Düşününde Batı Sorunu*, 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cohen, J. P. (2017). *Osmanlılaşmak Modern Çağda Sefarad Yahudileri ve İmparatorluk Yurttaşlığı*, (Çev. Feyza Şahin), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Çalen, M. K. (2017). *Osmanlılık ve İslamcılık Karşısında Türkçülük*, İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Çalış, Ş. H. (2011). “İslamcıların Dünyası Uluslararası İlişkilerin Dini-Politikliği”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, Cilt: I, (Ed. Yasin Aktay), 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çetinsaya, G. (2011). “İslami Vatandaşlıktan İslam Siyasetine”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Cilt: I, (Ed. Mehmet Ö. Alkan), 9. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Copeaux, E. (2000). *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, 2. Baskı, (Çev. Ali Berktaş), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2011). *Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Durmaz, İ. (2014). *Osmanlılık ile İslamcılık Arasında Bir Düşünür: Mizancı Murad Bey ve Siyasi Görüşleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Durukan K. (2011). “Prens Sabahaddin ve İlm-i İçtimai Türk Liberalizminin Kökenleri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Cilt: I, (Ed. Mehmet Ö. Alkan), 9. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Duymaz, R. (2004). *Üç Tarz-ı Siyaset ve Düşünce Akımları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Georgeon, F. (2005). *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri(1876-1935)*, (Çev. Alev Er), İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Grigoriadis, İ. (2014). *N. Yunan ve Türk Milliyetçiliğine Dini Aşlamak*, (Çev. İdil Çetin), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Gündoğdu, A. (2009). *Türk Jeopolitiği*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Güngör, E. (1991). *İslamın Bugünkü Meseleleri*, 7. Basım, İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Gökalp, Z. (1996). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, İstanbul: Kamer Yayınları.

- Karal, E. Z. (1947). *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Cilt: 5, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- (2005). “Önsöz”, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 2. Baskı, Ankara: Lotus Yayınları.
- Karakaş, M. (2000). *Türk Ulusçuluğunun İnşası*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Karlığa, B. (1995). *Islahatçı Bir Düşünür Tunus’lu Hayrettin Paşa ve Tanzimat*, İstanbul: Balkan İlmî Araştırma Merkezi.
- Kemal, A. (2005). “Cevabımız”, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara: Lotus Yayınevi.
- Kili, S. (1983). *Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları----- (2000). *Türk Devrim Tarihi II*, (yayımlanmamış), Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık Ltd.
- Kirişçi, K. ve Winrow, G. (2010). *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*, (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kuran, E. (1997). *Türkiye’nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, 2. Baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mardin, Ş. (2005). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- (2011). *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, 20. Baskı, (Der. Mümtaz’er Türköne-Tuncay Önder), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mustafa, L. (2013). *Medeniyetleşmenin Kesişme Noktasında Balkanlar: Destekçiler ve Muhalipler Arasında Balkanlarda “Yeni Osmanlılık”*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakfı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2010). “ ‘Osmanlı’ Kimliği”, *Cogito*, 12. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Öğün, S. S. (2000). “Türk Milliyetçiliğinde Hâkim Millet Kodunun Dönüşümü”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, (Yay. Haz. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay), İstanbul. Alfa Yayınları.
- Özdoğan, G. G. (2005). *Turan’dan Bozkurt’a*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Romeo, L. “Jeunes-Turcs Et Révolution De 1908 Dans L’empire Ottoman”, <https://www.lesclesdumoyenorient.com/Jeunes-Turcs-et-revolution-de-1908.html> (Erişim Tarihi: 10.02.2018)
- Safa, P. (1999). *Türk İnkılabına Bakışlar*, 4. Basım İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Somel, S. A. (2011). “Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Cilt: I, (Ed. Mehmet Ö. Alkan) , 9. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tek, A. F. (2005). “Bir Mektup”, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara: Lotus Yayınevi.
- Taşpınar, Ö. (2008). “Turkey’s Middle East Policies Between Neo-Ottomanism and Kemalism”, http://carnegieendowment.org/files/cmec10_taspinar_final.pdf, Carnegie Middle East Center, Number: 10, p. 14-15. (Erişim Tarihi: 17.12.2017)
- Tunaya, T. Z. (2000). *Hürriyetin İlanı*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- (2004). *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Uyanık, M. (2003). *Üç Tarz-ı Siyaset Bir Üst Kimlik Tasarımı Olarak Türkiyelilik*, İstanbul: MetropolYayınları.
- Üç Tarz-ı Siyaset ve Tartışmalar* (2015). (Haz. Arslan Tekin), İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Ülsever, C. (2011). *Yeni-Osmanlılık ve Kürt Açılımı*, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.